

УДК 378.015.31.041:37.011.3-052

<https://doi.org/10.31652/2415-7872-2025-82-40-44>

ВАЛЕНТИНА ФРИЦЮК

<https://orcid.org/0000-0001-6988-6258>

valentya.frytsiuk@vspu.edu.ua

професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

вул. Острозького, 32, м. Вінниця

СВІТЛАНА ГУБІНА

<https://orcid.org/0000-0001-5743-350X>

sveta_tsuprik@ukr.net

доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

вул. Острозького, 32, м. Вінниця

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЯК ОСНОВА ЇХНЬОГО ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ

У статті розглянуто особистісно-професійне становлення майбутніх учителів як ключову передумову їхнього професійного саморозвитку. Проаналізовано структурні компоненти становлення педагога: мотиваційний, ціннісно-світоглядний, когнітивний, рефлексивний і діяльнісний. Зазначено, що ефективний процес особистісного становлення забезпечує здатність до саморефлексії, саморегуляції та постійного вдосконалення. Особливу увагу приділено внутрішній мотивації, критичному осмисленню професійного досвіду та формуванню індивідуальної освітньої траєкторії. Обґрунтовано важливість створення сприятливого освітнього середовища, що сприяє формуванню професійної ідентичності, педагогічного мислення та креативності. Стаття узагальнює сучасні наукові підходи до професійного саморозвитку та пропонує практичні шляхи його активізації.

Ключові слова: особистісно-професійне становлення, професійний саморозвиток, майбутній учитель, педагогічна підготовка, внутрішня мотивація, рефлексія, професійна ідентичність, самоосвіта, тьюторство.

VALENTYNA FRYTSIUK

<https://orcid.org/0000-0001-6988-6258>

valentya.frytsiuk@vspu.edu.ua

Professor of the Department of Pedagogy and

Educational Management

of Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskiy

State Pedagogical University

St. Ostrozhkogo, 32, Vinnytsia

SVITLANA HUBINA

<https://orcid.org/0000-0001-5743-350X>

sveta_tsuprik@ukr.net

Candidate of Pedagogical Sciences, docent

of Pedagogy, Vocational Education and Management

of Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskiy

State Pedagogical University

St. Ostrozhkogo, 32, Vinnytsia

PERSONAL AND PROFESSIONAL FORMATION OF FUTURE TEACHERS AS THE BASIS OF THEIR PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT

The article explores the essence of the personal and professional development of future teachers as a fundamental process that underpins their further professional self-development. It emphasizes the growing need in modern educational environments for specialists who not only possess deep knowledge and professional skills but are also capable of self-reflection, self-awareness, critical thinking, adaptability, and continuous self-improvement. The author analyzes the integrative nature of personal and professional formation, which encompasses the development of professional identity, value orientations, pedagogical thinking, ethical maturity, internal motivation, and the ability to reflect. The study outlines the key components of this process: motivational, value-worldview, cognitive, reflective, and activity-based. These components interact during the step-by-step formation of a teacher's professional identity. Particular attention is given to internal factors influencing professional development, especially motivation for lifelong learning, readiness for change, and self-regulation skills. The article emphasizes that during the period of professional training, future teachers establish foundational beliefs and attitudes that shape their professional behavior and trajectory of self-development. The author provides an in-depth analysis of academic approaches to professional self-development, presenting it as a conscious, dynamic process that involves not only acquiring new knowledge and skills but also forming an internal position, making independent decisions, and realizing oneself in the teaching profession. The article identifies the key factors influencing the effectiveness of self-development, including the organization of the educational environment, pedagogical practice, mentoring and tutoring support, active learning methods, and individual educational trajectories. The research findings indicate the necessity of a systematic approach to supporting the personal and professional formation of future educators. This requires both external support from educational institutions and the internal readiness of students for growth. The article concludes with practical suggestions for stimulating professional self-development, such as cultivating reflective culture, self-education, creative engagement, and innovative thinking.

Key words: personal and professional formation, professional self-development, future teacher, pedagogical training, internal motivation, reflection, professional identity, self-education, tutoring.

У сучасному освітньому просторі особистісно-професійне становлення майбутнього вчителя відіграє ключову роль у формуванні висококваліфікованого фахівця. Професія вчителя вимагає не лише глибоких знань зі спеціальності, а й розвинених особистісних якостей, мотивації до

самопізнання, самореалізації та безперервного самовдосконалення. Особистісно-професійне становлення є фундаментом для подальшого професійного саморозвитку педагога впродовж усього життя.

Особистісно-професійне становлення є інтегративним процесом, який охоплює формування у майбутнього вчителя професійної ідентичності, ціннісних орієнтацій, педагогічного мислення, моральної та етичної зрілості, а також здатності до рефлексії та самокорекції. Цей процес має поетапний характер і відбувається в тісному зв'язку з особистісним розвитком студента як суб'єкта професійної діяльності.

Основними компонентами особистісно-професійного становлення майбутніх учителів можна вважати такі: мотиваційний – наявність усвідомленого інтересу до професії вчителя; ціннісно-світоглядний – формування педагогічного світогляду, гуманістичної спрямованості; когнітивний – засвоєння теоретичних знань і методик педагогічної діяльності; рефлексивний – розвиток здатності до самопізнання, аналізу власної діяльності; діяльнісний – набуття досвіду педагогічної взаємодії, комунікативних навичок, управлінської компетентності.

Загальновідомо, що професійний саморозвиток – це цілеспрямований, усвідомлений і безперервний процес удосконалення особистісних і професійних якостей педагога відповідно до змін у суспільстві, освіті та індивідуальних потребах. Його важливість зумовлена такими чинниками: стрімкий розвиток інформаційних технологій та інновацій в освіті; потреба у педагогах-лідерах, здатних до адаптації й творчого мислення; запити сучасних учнів, які вимагають нових форм навчання і виховання; необхідність дотримання принципу «навчання впродовж життя».

Важливо враховувати, що особистісно-професійне становлення є основою для професійного саморозвитку, оскільки саме в цей період майбутній учитель формує основні настанови, цінності, бачення себе в професії, здобуває перший досвід практичної діяльності та вчиться самостійно розвиватися. Успішне становлення забезпечує мотивацію до самонавчання і вдосконалення; здатність до саморефлексії й самоконтролю; розвиток професійної компетентності та креативності; готовність до інноваційної діяльності та змін.

У контексті дослідження особливої значущості набувають наукові напрацювання щодо професійної підготовки вчителів (О. Акімова [1], В. Андрущенко, В. Галузяк [5], С. Гончаренко, Р. Гуревич, І. Зязюна, А. Коломієць, В. Кремень, Н. Лазаренко [11], В. Луговий, Н. Ничкало, В. Семиченко, С. Сисоєва, В. Шахов [16] та ін. У працях вказаних науковців всебічно висвітлено різні аспекти підготовки майбутніх педагогів до професійного саморозвитку. Водночас, потребують більш ґрунтовного вивчення особливості особистісно-професійного становлення майбутніх учителів як основи їхнього професійного саморозвитку.

Метою статті є уточнення особливостей особистісно-професійного становлення майбутніх учителів як основи їхнього професійного саморозвитку.

Професійний саморозвиток є складовою частиною цілісного процесу особистісного становлення та вдосконалення майбутніх учителів. Він охоплює не лише набуття нових знань і навичок, а й глибоку внутрішню роботу над собою. Цей процес передбачає активне самопізнання, здатність до самостійної організації власної діяльності, постійне навчання, критичне осмислення власних дій, уміння регулювати свої емоційні й мотиваційні стани. Таке прагнення до самореалізації базується на розвитку професійного мислення, розкритті творчого потенціалу, участі в науковій або практичній дослідницькій роботі, а також у пошуках ефективних шляхів для посилення результативності власного розвитку.

На основі аналізу різних наукових підходів можна окреслити дві основні концепції розуміння сутності професійного саморозвитку. Прихильники першої концепції вважають, що цей процес має здійснюватися шляхом самоствердження (утвердження себе як значущої фігури у професійному просторі), самовдосконалення (цілеспрямоване підвищення рівня своїх професійних і особистісних якостей) і самоактуалізації (досягнення внутрішньої реалізації через професійну діяльність). Інша точка зору акцентує увагу на взаємодії особистості з певною професійною системою – адаптації до її вимог, інтеграції у її структуру, і водночас трансформації цієї системи через особистий внесок.

Погоджуємося з думкою дослідниці С. Кузікової, яка вважає, що професійна діяльність є ключовим простором для прояву та розвитку особистості. Саме вона формує зміст саморозвитку, спрямовує його здійснення і визначає напрями зростання. Отже, процес саморозвитку не може бути відокремленим від професійного становлення, оскільки вони перебувають у тісному взаємозв'язку. Професійна орієнтація є важливим чинником, що стимулює особистісне зростання, мотивує людину до постійного вдосконалення та адаптації в умовах динамічного соціального середовища [9, с. 7].

Популярним є визначення професійного саморозвитку як свідомого і цілеспрямованого процесу, у якому студент прагне максимально реалізувати себе як особистість у певній соціально значущій сфері діяльності, що визначає його майбутню професію. У цьому процесі відбувається формування особистісних рис, які мають важливе значення для професійного успіху, а також розвиток як загальних інтелектуальних здібностей, так і спеціалізованих професійних навичок та

творчих умінь, що дають змогу людині бути конкурентоспроможною та успішною у професійному середовищі.

Таким чином, професійний саморозвиток постає як складний, багатогранний і динамічний процес, що охоплює не лише зовнішню діяльність, а й внутрішнє переосмислення себе, своїх можливостей, цілей і способів досягнення професійного й особистого успіху.

М. Вієвська та Л. Красовська переконані, що процес професійного саморозвитку тісно пов'язаний із внутрішньою гармонізацією психічних компонентів особистості, які забезпечують її здатність ефективно й продуктивно взаємодіяти із соціальним середовищем. Ця взаємодія спрямована на досягнення результату, який має як особисту цінність для індивіда, так і соціальну значущість. Важливо, що дослідниці наголошують на безперервному характері цього процесу: він не обмежується лише вже набутим досвідом, а спирається на постійну внутрішню мотивацію до професійного зростання. Таке прагнення виражається через систему переконань, інтересів, потреб, здібностей і активне ставлення особистості до пізнання себе та світу, а також до реалізації свого інтелектуального та духовного потенціалу [2, с. 90].

Науковці також зазначають, що домінування зовнішньої мотивації у процесі навчання призводить до формального ставлення особистості до навчальної діяльності. У такому випадку вона не відчуває внутрішнього зв'язку з навчальним змістом, виконує завдання вимушено, без особистісної зацікавленості. Щоб стимулювати розвиток справжнього інтересу до професійного саморозвитку, важливо забезпечити не лише зрозумілість навчальних цілей, а й їх емоційно-ціннісне прийняття самою особистістю. Це дозволяє перетворити навчання з формального процесу на змістовну активність, що задовольняє пізнавальні потреби й активізує внутрішні ресурси студента. Відтак внутрішня мотивація сприяє формуванню глибокого інтересу, який залучає особистість до активної участі в освітньо-професійній діяльності.

У свою чергу, О. Остапчук [12, с. 14] наголошує, що фундаментом професійного зростання є особистісний розвиток, орієнтований на формування унікальності та творчого потенціалу майбутнього фахівця. Саморозвиток тлумачиться як прагнення особистості до осмислення, вдосконалення та реалізації власних якостей, а його головною умовою виступає свобода вибору. Такий вибір передбачає здатність індивіда самостійно обирати та опановувати нові знання, ідеї чи технології, тобто бути відкритим до інновацій. Кожна ситуація вибору створює широкий спектр можливих дій, відповідальність за які несе сам індивід, орієнтуючись на власні цінності та пріоритети. Як інструменти професійного саморозвитку виступають самоосвіта, самовиховання та самовдосконалення, які мають тісний зв'язок з практичним досвідом у професійній сфері.

У підсумку, професійний саморозвиток постає як свідомий, динамічний та глибоко особистісний процес, що відбувається на перетині внутрішніх прагнень, вольових зусиль, самостійного вибору та зовнішньої професійної взаємодії.

Професійне самовдосконалення розглядається як усвідомлений процес, у якому людина прагне повністю реалізувати себе як особистість у тій сфері суспільної діяльності, яка відповідає її майбутній професії. Цей процес охоплює розвиток важливих особистісних і професійних якостей, як-от загальні розумові здібності та специфічні професійні навички й творчий потенціал. Науковці пов'язують поняття професійного саморозвитку з умінням адекватно формулювати й вирішувати психологічні, педагогічні, організаційні та змістовні завдання, які стосуються як особистого розвитку, так і професійної діяльності.

О. Остапчук наголошує, що гуманістичний підхід до професійної підготовки передбачає створення умов для того, щоб майбутній педагог мав змогу формувати власне уявлення про свій професійний образ. Аналізуючи розбіжності між тим, ким він є насправді, і тим, ким прагне стати в професійному плані, майбутній учитель може свідомо вибудовувати траєкторію власного саморозвитку [12, с. 14].

На думку А. Кужельного [10, с. 6-7], професійне самовдосконалення майбутнього педагога є процесом усвідомленої трансформації власної особистості у відповідності до вимог обраної професії. Особистісні зміни – розвиток інтелекту, духовного потенціалу, здатності до саморегуляції, підтримання психоемоційного балансу, цілеспрямованість і формування педагогічних здібностей – виступають важливими чинниками цього процесу. Вони не лише стимулюють прагнення до самовдосконалення, а й сприяють готовності до його реалізації. Дослідник підкреслює, що професійний саморозвиток є комплексною характеристикою особистості педагога, яка залежить від рівня оволодіння різними формами педагогічної діяльності та прагнення до його постійного вдосконалення. Це забезпечує його гнучкість, адаптивність і конкурентоспроможність у соціальній і професійній сферах.

О. Гандабура розглядає це поняття крізь призму філософських, психологічних і педагогічних підходів. З філософської точки зору, професійне самовдосконалення – це глибинна реакція особистості на вплив соціального середовища, що супроводжується свідомим прагненням до професійного вдосконалення й засвоєння ключових цінностей, які сприяють особистісному зростанню та гармонійній взаємодії з іншими. У психологічному аспекті це процес розкриття

духовного потенціалу, зміцнення особистих ресурсів, а також активна діяльність, спрямована на зміну та збагачення себе як професіонала. З педагогічного погляду саморозвиток майбутнього вчителя – це цілеспрямована діяльність з пізнання себе, самопроектування власного професійного образу, що забезпечує ефективну самореалізацію у вибраній професійній сфері. Саме завдяки цьому процесу, як стверджує дослідниця, майбутній педагог може повноцінно реалізувати свій внутрішній потенціал і підготуватися до виконання професійних функцій [6, с. 52].

О. Пехота акцентує на тому, що однією з ознак професійного саморозвитку є здатність студента брати відповідальність за власне професійне становлення. Це виявляється у свідомому підході до саморегуляції власного розвитку, здатності критично осмислювати й коригувати свою діяльність, прагненні до автономії у виборі способів організації педагогічної практики та навчання [13].

І. Бех вказує на значущість самопрогнозування в процесі професійного становлення особистості [2]. Це передбачає вміння оцінювати власні перспективи, розуміння вимог, до яких варто прагнути, а також здатність передбачати результати своїх дій, поведінки й особистісного розвитку в моральному та духовному вимірах. За його словами, напрям і зміст самопрогнозування формуються під впливом внутрішніх переживань, зовнішніх обставин і особистих орієнтацій, що дозволяє особистості бачити себе в різних життєвих ситуаціях і прогнозувати подальший шлях розвитку.

О. Колодницька трактує професійне самовдосконалення педагога як комплексний, багатовимірний і безперервний процес, який охоплює формування важливих професійних якостей, розвиток фахових знань і умінь, необхідних для ефективної педагогічної діяльності. Науковиця підкреслює, що цей процес є ключем до професійної майстерності, адже саме завдяки внутрішнім чинникам, зокрема емоційно-особистісним якостям, формується здатність майбутнього вчителя діяти ефективно в умовах сучасного освітнього середовища [7, с. 6].

Отже, можна зробити висновок, що в процесі професійної підготовки важливо використовувати різні шляхи сприяння становленню та саморозвитку майбутніх учителів, зокрема: використовувати активні методи навчання: тренінги, кейси, педагогічні проекти, моделювання; розвивати рефлексивну культуру здобувачів: щоденники спостережень, есе, портфоліо; створювати сприятливе освітнє середовище: підтримка особистої ініціативи, атмосфера довіри й співпраці; використовувати можливості педагогічної практики як важливого компонента становлення, що дозволяє інтегрувати знання й навички у реальну діяльність; розвивати тьюторство та наставництво, що допомагає орієнтуватися в складнощах професійного шляху; впроваджувати індивідуальні освітні траєкторії, що враховують здібності та інтереси майбутнього педагога.

Таким чином, особистісно-професійне становлення є базисом для подальшого професійного саморозвитку майбутнього вчителя. Саме в процесі становлення формуються ключові риси, які визначають здатність до безперервного зростання, адаптації до викликів часу та ефективної педагогічної діяльності. Забезпечення цілісного, поетапного та цілеспрямованого процесу становлення здобувачів педагогічних спеціальностей є завданням як закладів вищої освіти, так і самої особистості майбутнього педагога.

Література

1. Акімова О. В. Формування творчого мислення майбутнього вчителя: Монографія. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. 340 с.
2. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності: навчальний посібник. К. : «Академвидав». 2009. 248 с.
3. Вієвська М., Красовська Л. Формування мотивації фахівця до безперервної професійної освіти. *Вища школа*. 2011. № 1. С. 75-82.
4. Вовк Л. П., Фрицюк В. А. Акмеологічний підхід до вивчення проблеми професійного саморозвитку майбутнього вчителя. *Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія*. ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2016. Вип. 47. С. 68-72.
5. Галузяк В. М. Розвиток особистісно-професійної зрілості майбутнього вчителя: теорія і практика: монографія. Вінниця: Твори, 2021. 400 с.
6. Гандабура О. В. Педагогічні засади професійного саморозвитку майбутніх учителів початкових класів : навч. посіб.; Хмельниц. гуманітар.-пед. акад. Хмельницький : Вид-во ХГПА, 2013. 99 с.
7. Колодницька О. Д. Стимулювання професійного саморозвитку майбутнього вчителя гуманітарного профілю засобами проектних технологій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький : Б.в., 2012 . 20 с.
8. Коломієць А. М. Особливості професійної підготовки вчителя на сучасному етапі розвитку суспільства. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2011. Випуск 33. С. 83-86.
9. Кузікова С. Б. Психологія саморозвитку : навч. посіб.; Сум. Держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми : МакДен, 2011. 149 с.
10. Кужельний А. В. Формування готовності до професійного саморозвитку майбутнього вчителя технологій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький. Держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2014. 20 с.

11. Лазаренко Н. І. Професійна підготовка вчителів у педагогічних університетах України в умовах євроінтеграції: монографія. Вінниця: ТОВ «Друк плюс», 2019. 365 с.
12. Остапчук О. Професійний саморозвиток і самопроєктування в системі педагогічної освіти. *Шлях освіти*. 2007. № 4. С. 13-18.
13. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя: монографія / Акімова О.В., Галузяк В.М. [та ін.]. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 416 с.
14. Пехота О. М. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / [О. М. Пехота, А. З. Костенко, О. М. Любарська та ін.]. К. : А.С.К., 2003. 255 с.
15. Фрицюк В. А. Методологічні підходи до вивчення проблеми професійного саморозвитку майбутнього фахівця. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2017. № 6 (129). С. 107-114.
16. Шахов В. І., Шахов В. В. Особистісні детермінанти розвитку професійної самосвідомості в студентському віці. *Розвиток професійно важливих якостей у майбутніх учителів: монографія* / Акімова О.В., Галузяк В. М. [та ін.]. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 217-230.

References

1. Akimova, O. V. (2013). Formuvannia tvorchoho myslennia maibutnoho vchytelia: Monohrafiia [Formation of creative thinking of the future teacher: Monograph]. Vinnytsia: TOV firma «Planer», 340 s. [in Ukrainian]
2. Bekh, I. D. (2009). Psykholohichni dzherela vykhovnoi maisternosti: navchalnyi posibnyk. K. : «Akademvydav». 248 s. [in Ukrainian]
3. Viievskia, M., Krasovska, L. (2011). Formuvannia motyvatsii fakhivtsia do bezperervnoi profesiinoi osvity. *Vyshcha shkola*. № 1. S. 75-82. [in Ukrainian]
4. Vovk, L. P., Frytsiuk, V. A. (2016). Akmeolohichni pidkhid do vyvchennia problemy profesiinoho samorozvytku maibutnoho vchytelia [Acmeological approach to studying the problem of professional self-development of a future teacher]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohika i psykholohiia. VDPU im. Mykhaila Kotsiubynskoho*. Vinnytsia, Vyp. 47. S. 68-72. [in Ukrainian]
5. Haluziak, V. M. (2021). Rozvytok osobystisno-profesiinoi zrilosti maibutnoho vchytelia: teoriia i praktyka: monohrafiia [Development of personal and professional maturity of the future teacher: theory and practice: monograph]. Vinnytsia: Tvory, 400 s. [in Ukrainian]
6. Handabura, O. V. (2013). Pedahohichni zasady profesiinoho samorozvytku maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv : navch. posib.; Khmelnyts. humanitar.-ped. akad. Khmelnytskyi : Vyd-vo KhHPA, 99 s. [in Ukrainian]
7. Kolodnytska, O. D. (2012). Stymuliuvannia profesiinoho samorozvytku maibutnoho vchytelia humanitarnoho profilu zasobamy proektnykh tekhnolohii : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Khmelnytskyi : B.v., 20 s. [in Ukrainian]
8. Kolomiiets, A. M. (2011). Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky vchytelia na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva [Peculiarities of professional teacher training at the current stage of society's development]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia*. Issue 33. pp. 83-86. [in Ukrainian]
9. Kuzikova, S. B. (2011). Psykholohiia samorozvytku [Psychology of self-development]: navch. posib.; Sum. Derzh. ped. un-t im. A. S. Makarenka. Sumy : MakDen, 149 s. [in Ukrainian]
10. Kuzhelnyi, A. V. (2014). Formuvannia hotovnosti do profesiinoho samorozvytku maibutnoho vchytelia tekhnolohii : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04; DVNZ «Pereiaslav-Khmelnyts. Derzh. ped. un-t im. Hryhoriia Skovorody». Pereiaslav-Khmelnytskyi, 20 s. [in Ukrainian]
11. Lazarenko, N. I. (2019). Profesiina pidhotovka vchyteliv u pedahohichnykh universytetakh Ukrainy v umovakh yevrointegratsii: monohrafiia [Professional training of teachers in pedagogical universities of Ukraine in the conditions of European integration: monograph]. Vinnytsia :TOV «Druk plus», 365 s. [in Ukrainian]
12. Ostapchuk, O. (2007). Profesiinyi samorozvytok i samoproektuvannia v sytemi pedahohichnoi osvity. *Shliakh osvity*. № 4. S. 13-18. [in Ukrainian]
13. Osybnisno-profesiinyi rozvytok maibutnoho uchytelia: Monohrafiia (O. V. Akimova, V. M. Haluziak, et al.). (2014). [Personal and professional development of the future teacher: Monograph]. Vinnytsia: TOV "Nilan-LTD" [in Ukrainian].
14. Piekhotia, O. M. (). Osvitni tekhnolohii : navch.-metod. posib. / [O. M. Piekhotia, A. Z. Kostenko, O. M. Liubarska ta in.]. K. : A.S.K., 2003. 255 s. [in Ukrainian]
15. Frytsiuk, V. A. (2017). Metodolohichni pidkhody do vyvchennia problemy profesiinoho samorozvytku maibutnoho fakhivtsia [Methodological approaches to studying the problem of professional self-development of a future specialist]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*. № 6 (129). S. 107-114. [in Ukrainian]
16. Shakhov, V. I., Shakhov, V. V. (2016). Osobystisni determinanty rozvytku profesiinoi samosvidomosti v studentskomu vitsi [Personal determinants of the development of professional self-awareness in student age]. *Rozvytok profesiino vazhlyvykh yakosteï u maibutnikh uchyteliv : monohrafiia* / Akimova O. V., Haluziak V. M. [ta in.]. Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD», S. 217-230. [in Ukrainian]